

самоаналізу, самоконтролю і самозвіту. При складанні програм і планів самовиховання ми пропонуємо студентам ознайомитись з творами В.О.Сухомлинського, наведеними вище, особливо звертаємо увагу на “Листи до сина” [6, с. 582-657].

До цієї праці звертаємось на практичних заняттях спецкурсу “Самовиховання особистості студента”, який викладається на 1-му курсі і спрямовується на ознайомлення студентів з теорією самовиховання та оволодіння ними технологічними основами самовиховної діяльності. При вивченні теми “Роль самовиховання в житті студента університету” студентам пропонується виконати творче завдання: скласти “Заповіді сучасного студента”, які стосуються організації власної життєдіяльності, правильного розподілу часу, самовдосконалення.

Активізуючий вплив на самовиховання студента під час ознайомчої педагогічної практики (2-3 курс) має залучення до виховної роботи школи. Ми пропонуємо кожному студенту-практиканту підготувати і провести виховний захід з проблем самовиховання для учнів того віку, з яким студент працюватиме. Форма проведення обирається студентом індивідуально. Це може бути виховна бесіда, диспут, святковий вечір тощо. В підготовці цього заходу ми пропонуємо використовувати статті В.О.Сухомлинського: “Виховання і самовиховання”, “Бачити себе”, поради № 41, 82-87, 99 з книги “Сто порад вчителів”.

Для активізації самовиховання студентів університету велике значення має самовираження студентів в різних видах діяльності, в тому числі і науковій. Для студентів 3-го курсу при вивченні “Основ наукових досліджень” та написанні курсових робіт нами пропонуються теми міні-досліджень з проблем

самовиховання, частина яких пов'язана з творчістю В.О.Сухомлинського: “Проблема формування культури самовиховання особистості у творчості В.О.Сухомлинського”; “Зв'язок виховання і самовиховання особистості”; “Організація самовиховання школярів за В.О.Сухомлинським”; “Використання ідей В.О.Сухомлинського для активізації самовиховання студентів університету”; “Проблема самоосвіти у творчій спадщині В.О.Сухомлинського”.

Отже, творче використання ідей В.О.Сухомлинського в навчально-виховному процесі університету надає нові можливості для гуманізації цього процесу, для формування педагогіки життєтворчості, провідною ідеєю якої є активне самовиховання особистості впродовж усього життя.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Білюк О.В. В.О. Сухомлинський про виховання особистості школяра: Навчально-методичний посібник /О. Білюк. – Миколаїв: Вид-во «Ліліон», 2007. – С. 47.
2. Кремень В. Освіта і наука України. Шляхи модернізації / В. Кремень. – К.: Грамота, 2003. – С. 42.
3. Побірченко Н.С. Василь Сухомлинський: формування дитячої особистості засобами художньої літератури / Н. Побірченко // Педагогіка і психологія. Вісник АПН України. – № 1 (42) 2004. – С. 5–12.
4. Розенберг А.Я. Педагогіка Василя Сухомлинського як цілісна виховна система / А. Розенберг // Педагогіка і психологія. Вісник АПН України. – № 2 (XXXIX) 2003. – С. 11–19.
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. / В. Сухомлинський. – К., Рад. шк., 1976. – Т.2. – 670 с.
6. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. / В. Сухомлинський. – К., Рад. шк., 1977. – Т.3. – 670 с.
7. Сухомлинский В.А. Избранные произведения: В 5-ти т. / В. Сухомлинский. – К., Рад. шк., – Т.5. Статьи. – 1980. – 678 с.

УДК 378.013.42

ІДЕЇ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У ПОГЛЯДАХ СУЧАСНИХ УЧЕНИХ НА ПЕДАГОГІКУ

В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Ірина СІДАНІЧ (Київ)

У статті на основі аналізу наукового доробку В.Сухомлинського представлено оригінальні погляди вітчизняних учених на духовне і моральне виховання дітей в Павлівській школі, розкрито особливості духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі, форми, методи та засоби його здійснення.

Ключові слова: духовність, моральна свідомість, духовно-моральне виховання, сучасна вітчизняна школа.

В статье на основе анализа научного наследия Василия Сухомлинского представлены оригинальные взгляды отечественных ученых на духовное и нравственное воспитание детей в Павлышской школе, раскрыты особенности духовно-нравственного воспитания детей в отечественной школе, формы, методы и средства его осуществления.

Ключевые слова: духовность, нравственное сознание, духовно-нравственное воспитание, современная отечественная школа.

Постановка проблеми. Важливим чинником зміцнення гуманістичних основ життя

українського суспільства, утвердження між людьми високої духовності та моралі є

виховання дітей. Держава, школа, церква і сім'я покликані забезпечити духовне зростання особистості, створивши відповідні умови для духовно-морального виховання дітей, сприяння духовному, інтелектуальному, фізичному розвитку дитини.

Стан дослідження проблеми. Відомі українські дослідники та науковці І. Бех, А. Богуш, І. Зязюн, М. Євтух, К. Журба, Е. Помиткін, О. Сухомлинська з'ясовують соціально-психологічні та педагогічні чинники духовно-морального виховання дітей, принципи, напрями його організації, технологічні засоби його вивчення та формування.

І. Бех досліджуючи психологію духовності В. О. Сухомлинського як спробу методологічної рефлексії у монографії «В. О. Сухомлинський у роздумах сучасних українських педагогів» розкрив естетику духовності, почуття сердечності у виховній спадщині В. Сухомлинського, визначив сутність моральної самосвідомості особистості як предмет докладання педагогічних зусиль та інші педагогічні явища в науковому доробку видатного українського вченого-педагога [2].

Н. Мирончук, аналізуючи морально-духовний розвиток особистості у системі гуманістичного виховання В.О. Сухомлинського, запропонувала систему навчально-виховної роботи з дітьми в сучасній українській школі [3].

Т. Поніманська, охарактеризовуючи педагога як співавтора духовного простору дитини в системі гуманістичного виховання В. О. Сухомлинського, висвітлила різні аспекти духовно-морального життя дитини. Увесь цей комплекс питань розглянуто в тісному взаємозв'язку з історією та новітніми досягненнями в галузі навчання та виховання дітей і молоді, а також на тлі викликів і загроз, що існують у сучасній вітчизняній освіті.

Мета статті – проаналізувати погляди вітчизняних учених на зміст духовного і морального виховання дітей у Павлівській школі В. Сухомлинського, розкрити особливості змісту, форм і методів духовно-морального виховання в сучасній вітчизняній школі.

Виклад основного матеріалу. Педагогічний світ Василя Олександровича Сухомлинського (1918–1970) складний і різноманітний. Він постійно осмислюється вченими-педагогами нової доби. Щоб глибоко зрозуміти мислителя, слід осягнути глибини його гуманістичного світогляду, який виливався у педагогіку вищої мудрості. На думку академіка І. Беха, звернення до текстів В. Сухомлинського, крім пізнавальної, має ще не менш значущу мету – вичленити й осмислити духовну реальність, яка в них відображена іноді виразно, іноді імпліцитно. Проблематика духовної реальності

В. Сухомлинського, як вважає вчений, становить незаперечний теоретико-прикладний інтерес, оскільки розширює наші уявлення про особистість та її внутрішнє життя. Опертя на рефлексивну позицію щодо творчого доробку видатного педагога є підставою говорити про зовсім іншу смислову площину, у якій мають вирішуватися найгостріші питання духовності людини.

На думку вченого, дуже важливим є те, що педагогічне осмислення В. Сухомлинським проблеми моральної самосвідомості особистості збіглося в часі з найбільш вираженим державним ідеологічним тиском щодо цього аспекту наукових досліджень. В його творах є низка суджень, положень, синтез яких дає можливість розглянути позицію автора щодо ролі самосвідомості у духовно-моральному розвитку особистості в процесі духовного виховання дитини.

І. Бех вважає, що у педагогічній феноменології В. Сухомлинського насамперед потрібно виокремити відповідну методологічно-виховну лінію. Виховна стратегія В. Сухомлинського – це глобальна антиномія (суперечність) „навколишній світ – людина”. Пізнання цієї антиномії, тобто довілля і самої себе, людиною для В. Сухомлинського не було самоціллю. Це необхідний, однак тільки перший етап. Основна мета полягала у вихованні в людини такого ж усезагального ставлення до світу. Для В. Сухомлинського світ пізнання – це передусім глибоке осягнення цінностей, матеріальних і духовних скарбів, набутих людством [2].

Академік І. Бех наголошує на тому, що перечитувати твори вченого-педагога необхідно з метою виявлення єдності минулого і теперішнього як рушійної сили духовно-морального становлення особистості. Вчений підкреслює, що В. Сухомлинський створив спеціальну виховну програму „Подорожі в минуле рідного краю”. Так він назвав екскурсії та походи в поле, в ліс, на берег річки, в сусідні села, де діти відчували й усвідомлювали, що пов'язує минуле із сьогоденням у духовному житті нашого народу.

Неоціненний педагогічний досвід В. Сухомлинського дав можливість відкрити велику істину щодо значення індивідуального буття дитини, його неповторності та впливу на хід її особистісного становлення. Людське існування (екзистенція) як тонка психологічна тканина має бути розгорнутою книгою для справжнього вихователя – ця ідея пронизує творчість великого педагога. Вона була й конкретним утіленням гуманізму як визначального педагогічного засобу й мети виховання.

На думку І. Беха, з гуманізмом В. Сухомлинський пов'язував творення людини, розглядаючи його не лише як головне педагогічне завдання, а й як важливу місію суспільства. Критерієм вихованості високогуманної особистості, за логікою В. Сухомлинського, є не лише рівень моральності особистості, а й уміння та бажання повторити себе насамперед у своїх дітях, піднести їх до вищого ступеня людської краси й духовності.

У цьому зв'язку поняття *духовність* мало для Василя Олександровича не тільки філософсько-світоглядний вимір, а й педагогічно-прикладне значення. Стратегія добра мала бути єдиним орієнтиром у побудові одухотвореної життєдіяльності особистості на кожному її віковому рубежі. Безперечно, ця особистісна домінанта не могла з'явитись у внутрішньому світі дитини, її морально-духовному образі „Я” спонтанно. Для цього потрібна науково обґрунтована виховна система. Тож В. Сухомлинський наполягав, щоб дитина розуміла й серцем відчула, що кожний її крок, кожний учинок відображається в духовному житті того, хто поруч з нею: батька, матері, вчителя, товариша, „чужої” людини.

Ми погоджуємось з висновками І. Беха про те, що естетика духовності В. Сухомлинського – це особливе естетичне переживання як переживання ідеального в собі, набутого роботою власної душі. При цьому людина отримує повноцінну духовну свободу як духовну силу, яка піднімає її над світом вітальних потреб – нижчих за своєю особистісною цінністю. Духовна краса – явище, що розвивається, і педагог має докласти всіх зусиль, щоб піднести її на вищий ступінь, забезпечити духовну зрілість вихованця.

Духовна краса тільки тоді набуває глибокого суб'єктивного і суспільного сенсу, коли вона проявляє себе як велика праця. Найскладнішим, болісно напруженим, щасливим, одухотвореним високими спонуканими трудом В. Сухомлинський вважав любов до людини. „Щоб по-справжньому любити, – зауважував він, – треба мати могутню духовну силу. І місія школи, сім'ї, місія старших поколінь полягає в тому, щоб удихнути в людину цю мудру силу” [2, 251].

У виховному процесі В. Сухомлинський, як наголошує вчений І. Бех, особливого значення надавав вірі дитини, насамперед вірі у високе, ідеальне, непорушне, яка є осереддям людської краси. Пізнання вірою починається в сім'ї. Батьки, які живуть у злагоді, в родині, де панують взаємини чутливості до слова, думки і почуття, до погляду і найменшого відтінку настрою, – вважав В. Сухомлинський, – уявляються дитині чимось непорушним і вічним.

У взаєминах добра, злагоди, взаємної допомоги і підтримки, духовної єдності і щирості, довіри і поваги батьків перед дитиною розкривається те високе, ідеальне, на чому утверджується її віра у людську красу. Естетика духовності для В. Сухомлинського була не суто академічною проблемою, а стратегічним напрямом його виховних зусиль, педагогічною заповіддю для наступних освітянських поколінь [2].

Т. Поніманська наголосила на тому, що у виховному процесі В. Сухомлинський особливого значення надавав вірі дитини, насамперед вірі у високе, ідеальне, непорушне, яка є осереддям людської краси: «Пізнання вірою починається в сім'ї. Батьки, які живуть у злагоді, в родині, де панують взаємини чутливості до слова, думки і почуття, до погляду і найменшого відтінку настрою, – вважав В. Сухомлинський, – уявляються дитині чимось непорушним і вічним. У взаєминах добра, злагоди, взаємної допомоги і підтримки, духовної єдності і щирості, довіри і поваги батьків перед дитиною розкривається те високе, ідеальне, на чому утверджується її віра у людську красу» [4].

Витоками коріння духовності для дитини він вважав любов до матері й батька, дідуся й бабусі, народної пісні й казки, до вітчизняної історії. Духовний розвиток дитини він будував на основі взаємовпливу розумового, фізичного, трудового, естетичного виховання з обов'язковим залученням до цього школи, сім'ї, громадськості. Максимальне задоволення духовних потреб школяра, їх розвиток і виховання – це головне завдання школи [6].

Дослідниця доводить, що величезну виховну роль у духовному світі дитини В. Сухомлинський відводить слову – це слово вчителя, книга, мова живопису тощо. Вони покликані пробудити допитливу думку дитини, сприяти вияву творчої індивідуальності, розвитку пізнання. Одним із засобів формування інтересів особистості є книга, якій В. Сухомлинський надавав винятково важливого значення. Педагог ретельно відбирав літературу для читання з урахуванням вікових особливостей дитини. „Читання, слухання художнього твору – своєрідний творчий процес, – писав він, – учень, який читає літературний твір, наповнює його пристрасстю свого серця – він або захоплюється красою, благородством, моральною величчю, або ж відчуває обурення” [4, 52].

Учена Т. Поніманська констатує, що В. Сухомлинський ввів до педагогічної науки такі поняття, як „духовність”, „одухотвореність”, „культура почуттів”. Особливу увагу В. Сухомлинський приділяв проблемі морального виховання особистості. В арсеналі його педагогічної теорії з'явилися такі нестандартні для науки поняття, як душа,

душевність, духовність, духовна діяльність, сердечність, співпереживання, людяність тощо [4, 53]. Дехто із відомих дипломованих „корифеїв” педагогічної науки поспішив піддати критиці моральні заповіді, покладені В. Сухомлинським в основу загальнолюдських цінностей, а самого автора звинуватити у „богопроповідництві”.

Ми тільки сьогодні починаємо усвідомлювати, як глибоко і масштабно мислив видатний педагог, наскільки чітко і багатогранно бачив він основні стратегічні завдання у формуванні особистості.

Виховний процес, як зазначав педагог, повинен базуватися на органічному поєднанні різноманітних форм, методів і засобів впливу на дитину. Так, будучи сам людиною праці, В. Сухомлинський дбав про те, щоб його вихованці були не пасивними спостерігачами чиеїсь праці чи її споживачами, а самі постійно створювали і примножували багатство свого народу. Це педагогічне кредо базувалось на глибокій переконаності в тому, що чим більше зробить підліток, чим більше фізичних і духовних сил вкляде він у те, щоб рідна земля стала багатшою, тим чутливішим стане патріотичне бачення світу [7].

Одночасно В. О. Сухомлинський виступав за органічне поєднання дії мозку, рук і душі. У моральному вихованні, як зазначав він, має вирішальне значення не те, скільки дерев посадила особистість, а чим стало для неї хоч би єдине деревце, як воно ввійшло в її серце. За таких умов і суть виховання, на його думку, перш за все, повинна полягати в тому, щоб виробити, відточити в людині здатність бути вихованою. Цей внутрішній стан людини характеризується чуйністю душі, чуйністю серця вихованця до найтонших відтінків слова вихователя, до його поглядів і жестів, до посмішки, до замріяності та мовчання [6].

Т. Поніманська підкреслила, що центром педагогічної системи В. Сухомлинського завжди була дитина з її реальним духовним світом – самоцінна, складна, духовна істота, яка постійно розвивається. Видатний педагог у 50–60 роки ХХ ст., випередивши не лише педагогічні, а й філософські та соціологічні наукові прогнози, вказував на необхідність гуманізації освіти й утілював цю ідею в своїй практичній діяльності [4].

Ми погоджуємось з висновками вченої, що категорії душі та гуманізму є ключовими у педагогіці В. Сухомлинського. Сам педагог визначив кредо виховання так: „Я впевнений, що лише людяністю, ласкою, добротою – так, простою людською добротою можна виховати справжню людину... Я стояв і стояти буду на тому, що найстрашніше зло, яке загрожує юній

душі, – якщо з ним не боротися і не попереджати його добром – це байдужість до людини” [7].

Ми переконані, що у педагогічній теорії і практиці В. Сухомлинського знайшли втілення і розвиток головні ідеї вітчизняної гуманістичної педагогіки. Гуманність є соціально-педагогічною основою педагогіки В. Сухомлинського, ціннісним підґрунтям його педагогічної творчості. Справжня любов до вихованців, вважав видатний педагог, полягає у бажанні дати їм те, що є дорогим для самого себе.

Т. Поніманська зазначила, що заслугою В. Сухомлинського є те, що в основу виховання він поклав визнання особистості людини, яка розвивається, вищою соціальною цінністю, а весь педагогічний процес насичував проблемами людини, її духовного світу. Повноцінне виховання – це виховання добром, піднесення гідності, недоторканості, особистої честі дитини, її можливість мати власну думку, особистий погляд на все. Таке ставлення до дитини В. Сухомлинський називає щастям педагога. Здійснити такий підхід до виховання може педагог з багатим духовним світом, „хто народом і суспільством уповноважений творити людське щастя, тобто виховувати по-справжньому” [4]. У книзі „Серце віддаю дітям” педагог зазначає: „...якщо дитина не вміє бачити в очах іншої людини, що в неї на серці, – вона ніколи не стане справжньою людиною” [4, 69]. Опанувати науку людяності потрібно вже у наймолодшому віці. Глибоке вміння відчувати духовний світ вихованців учений-гуманіст визначає як найголовнішу рису педагогічної культури – це здатність приділити вихованцеві стільки уваги й духовних сил, скільки потрібно для того, щоб дитина відчула, що вона не байдужа педагогу.

Результатом духовно-морального виховання дітей є засвоєння нею системи морально-етичних норм, основ духовної культури, сформованість духовних запитів, потреб та інтересів. Проблеми духовно-морального розвитку особистості дитини – самоцінної, складної, духовної істоти – стали осередком педагогічної системи В. Сухомлинського. „Ми творимо Людину, як скульптор творить свою статую з безформного шматка мармуру: десь у глибині цієї мертвої брили лежать прекрасні риси, які потрібно добути, очистити від усього зайвого” [7, 478].

Як вважає Н. Мирончук, видатний учений-гуманіст теоретично обґрунтував та практично реалізував ефективну модель духовно-морального розвитку особистості. Головним для педагога є визначення та практична реалізація відповідного змісту, оптимальних форм і методів духовно-морального виховання дітей в школі. Учений пов’язував моральне виховання особистості з її розумовим розвитком, оскільки морально-духовні утворення, які за своєю

природою є емоційними, завжди містять пізнавальну складову. Особистість свідомо привласнює певні морально-духовні цінності, які виявляються у її вчинках [3].

В. Сухомлинський подає важливі норми моральності, дотримання яких зводиться до плекання в собі добра, правди, честі, духовної краси, моральної гідності, добрести, творіння добрих справ, учинків, а також протистояння злу, неправді, безчестю, потворності, викриття моральної безхребетності, безпринципності, егоїзму, пристосуванства. Ці знання він називає „азбукою самопізнання і самоствердження, культурою духовного життя особистості” [5, 108].

Н. Мирончук, досліджуючи морально-духовний розвиток особистості у системі гуманістичного виховання В. Сухомлинського, констатує, що процес морально-духовного розвитку особистості можливий лише за умови багатогранної духовної діяльності, без якої, на думку вченого-педагога, немає прагнення до ідеалу, немає людської особистості. „Уся майстерність виховання полягає в тому, щоб, знаючи, якою повинна бути людина, вміти одухотворити її прагненням до свого власного ідеалу” [5, 532].

Дослідниця доводить, що В. Сухомлинський вважав, що ідеал – це духовна серцевина особистості. Прагнення до ідеалу – це перший поштовх, стимул до самовиховання, без якого духовне життя особистості не є повноцінним. З огляду на це, вченому-педагогові важливим бачиться розвинути у підлітків, юнаків і дівчат здатність бути виховуваними, навчити їх виховувати самих себе. „Здатність бути виховуваним – це чутливість душі, чутливість серця вихованця до найтоншого відтінку слова вихователя, до його погляду, до руху, до посмішки, до задумливості й мовчазності...” [6, 494].

Програма виховної роботи з учнями, на думку В. Сухомлинського, повинна розкривати перед школярем той моральний ідеал, який у скарбниці духовних цінностей суспільства є критерієм моральності, певним взірцем високоморальної поведінки. Моральні скарби суспільства, які відкриває перед школярем учитель, стають індивідуальним надбанням кожного з них, перетворюються в норми і правила моральної поведінки. Пізнаючи моральну красу, добро, справедливість, вихованець пізнає власну особистість, „починає міряти себе найвищою міркою моральності” [6, 257].

Першорядна роль у духовно-моральному розвитку особистості належить єдності свідомості та моральних почуттів. Духовне благородство дитини формується у навчанні

„відчувати людину, пізнавати не лише розумом, але і серцем усе, що відбувається в її душі” [5].

Духовність не приписується індивідові ззовні; вона „виростає” зсередини разом із особистісним „Я” людини, а часто навіть випереджає його формування і виражається лише в суспільно значущих прагненнях. Виявом духовності є совість, яка завжди є самооцінюванням [1].

Для формування багатого духовного світу школярів слід обирати такі способи і прийоми спонукання до активної діяльності, які розкривають перед вихованцями перспективу подолання труднощів, пробуджують у них такі емоції, як почуття гідності, честі, самоповаги [5].

Необхідно розвивати в особистості потребу в духовних цінностях, у духовному спілкуванні, докладати зусиль задля подолання погляду соціального середовища на пріоритет моральних цінностей; створювати ситуації для морально-духовного самовипробування дитини (суд совісті, почуття провини, сорому, страху).

Важливим, необхідним елементом духовного життя особистості є усвідомленість вольових зусиль, свідоме керування ними. Вольові зусилля як активні прояви думок і почуттів народжуються тоді, коли вихованець переконаний, що робота, яку він здійснює, не є межею, коли перед ним відкривається перспектива більш серйозної праці [6, 219-220].

Н. Мирончук робить висновок, що свідомість, моральний ідеал, воля є потужною спонукальною силою особистості до здійснення духовної діяльності. Багатство духовного життя, на думку вченого-педагога, починається там, де благородна думка і моральне почуття, зливаючись воедино, проявляються у високоморальному вчинкові. В. Сухомлинський розробив програму формування моральних звичок, яку ефективно застосовував у своїй практичній діяльності. Ефективність керівництва духовним життям за будь-яких умов залежить насамперед від характеру активної діяльності: від того, як вона утверджує в свідомості школяра величні благородні почуття і до якої нової, більш серйозної, діяльності вона його спонукає: „Багате духовне життя характерне тим, що учень, долаючи труднощі в ім'я суспільних інтересів, усвідомлює себе як особистість осмислює свою моральну гідність. Без подолання труднощів самоутвердження неможливе, неможливе й багате духовне життя, уповільнюється духовний розвиток” [5, 221].

Чим більше властиве діяльності вихованців подолання труднощів, тим глибший їх духовний розвиток, тим яскравіше помічається єдність думки, емоцій і їх активного прояву – вольових дій. Усвідомлення своєї переваги над труднощами, усвідомлення ролі інтелекту й

розуму в цій перемозі є найважливішим стимулом духовного життя вихованців [3].

На переконання В.Сухомлинського, справжня духовно-моральна досконалість особистості неможлива без постійної праці над собою. Ця досконалість пов'язана з процесами глибокого духовного очищення, пробудження всіх людських можливостей і здібностей, росту свідомості й самосвідомості особистості.

Ми погоджуємось з тим, що вогнищем духовного життя є школа. Місія педагога полягає в тому, щоб у школі в усій повноті розкривалося багатство інтелектуальної, емоційної, моральної сфер духовного життя особистості. В. Сухомлинський називає два джерела духовно-морального виховання особистості, зокрема, спеціально створені моральні, трудові, творчі взаємини у колективі, слово вихователя, передача молодому поколінню етичних цінностей та середовище, яке дає дитині наочні уроки, які розкривають зміст моральних понять [3].

На думку педагога-практика, виховний задум має здійснюватися активною діяльністю самих учнів. Вихованцеві слід не лише демонструвати зразки духовно-морального життя, а ставити їх у позицію суб'єкта суспільно значущої дії. Через те у Павлівській школі упроваджувалися різні форми роботи за участі школярами з урахуванням специфіки їх вікового періоду. Це, зокрема, створення Куточка Казки, або Куточка Краси, походи місцями бойової слави, екскурсії, знахідки матеріальних і духовних цінностей, літературно-творчі гуртки, шкільний літературний журнал „Наша творчість” тощо. Педагог неодноразово наголошував (та дотримувався цього принципу в практичній діяльності), що кожна виховна справа має стати суттю духовного життя школярів, а не прив'язуватися штучно. Він застерігає від вияву псевдотурботи про моральність дитини (яка не передбачає індивідуально спрямованої роботи з вихованцем, з його емоційно-почуттєвою сферою): На його думку, усі види діяльності мають проходити через сферу почуттів школяра. Істотним засобом самоствердження особи, її духовного розвитку педагог вважав працю, виховний вплив якої забезпечується тим, що вона залишає відбиток у думках і почуттях вихованця, глибоко зачіпає його вольову сферу. „Утвердження особистості в праці, матеріалізація духовних рис і якостей у тому, що творять руки й розум, – це і є, образно кажучи, нитка, що зв'язує працю і духовне життя” [5, 489].

Духовне спілкування між педагогами і учнями, на думку педагога, це втілення педагогічних ідей, поглядів, переконань у людські взаємини, вчинки, поведінку,

передавання інтелектуальних, моральних, естетичних багатств людства від особистості вчителя до особистості учня. Основою їхніх взаємин має бути людяність, чуйність, душевність, вимогливість.

Висновки. Перечитувати твори видатного вченого-педагога необхідно з метою виявлення єдності минулого і теперішнього як рушійної сили духовно-морального виховання дітей в сучасній вітчизняній школі. Сучасне суспільне життя В. Сухомлинський сприймав не просто, а заперечуючи ганебне, виступаючи за утвердження світлого, радісного, гідного людини духовної. Власне його життя було наповнене радіщами і муками, надіями і розчаруваннями, творчими злетами і незадоволенням собою. Таке бачення В. Сухомлинського чекає свого дослідника і свого читача.

Звіряючи внутрішній світ з ідеалами духовної культури попередніх поколінь, В. Сухомлинський наповнює новим змістом поняття «людина», «школа». Їх він використовує як пояснювальний принцип своїх творчих пошуків у сфері навчання і виховання дітей, значно розширюючи горизонти навчально-виховного процесу у школі. Сучасна педагогіка виховання обмежена категорією «особистість». Однак між цими поняттями є фундаментальна відмінність: особистість – це життя за масштабом людської добродійності. Шлях сходження до неї складний і тривалий. Людина – це життя за масштабом духовної краси. Особистість у цьому контексті є лише засобом, щоб стати справжньою людиною, яка володіє великим умінням жити. В. Сухомлинський переймався тим, що середня школа не вчить жити. За його переконанням, місія школи полягає в тому, щоб виховати людину в її гармонійній єдності. Творення людини для повноцінного життя має бути головною спільною метою педагога, батька і дитини. Духовно-моральне виховання дитини в сучасній вітчизняній школі дає надію на довге життя і творче впровадження ідей педагогіки Василя Сухомлинського в прогресивній українській освіті.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.
2. Бех І. Д. Психологія духовності В. О. Сухомлинського: спроба методологічної рефлексії. В. О. Сухомлинський у роздумах сучасних українських педагогів: монографія / упоряд. : О. В. Сухомлинська, О. Я. Савченко; авт. кол.: О. В. Сухомлинська, О. Я. Савченко, В. С. Курило, І. Д. Бех [та ін.]. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ ім. Тараса Шевченка”, 2012. – С. 147–167.
3. Мирончук Н. І. Морально-духовний розвиток особистості у системі гуманістичного виховання В. О. Сухомлинського / Н. І. Мирончук // Педагогічні

науки: зб. наук. пр. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2009. – Вип. 53. – С. 240 – 244.

4. Поніманська Т. І. Педагог як співавтор духовного простору дитини в системі гуманістичного виховання В. О. Сухомлинського / Т. І. Поніманська // Педагогічні науки: зб. наук. пр.; наук. вісник Миколаївського державного університету. – Миколаїв, 2004. – Вип. 8. – С. 50–54.

5. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 1. – 1976. – 654 с.

6. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 4. – 1976. – 640 с.

7. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 5. – 639 с.

УДК 371.4+373.3+37.036

РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СИСТЕМІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Ірина СІЧКО (Миколаїв)

Стаття висвітлює різні аспекти розвитку творчих здібностей учнів у педагогічній системі В.О. Сухомлинського, зокрема, використання краси природи, літератури, музики, живопису, як засобів розвитку творчих здібностей особистості. Розкривається специфіка створення творчої атмосфери вчителем на уроках.

Ключові слова: творчість, творча особистість, творчі здібності, молодші школярі.

Статья освещает различные аспекты развития творческих способностей учащихся в педагогической системе В.А. Сухомлинского, в частности, использование красоты природы, литературы, музыки, живописи, как средств развития творческих способностей личности. Раскрывается специфика создания творческой атмосферы учителем на уроках.

Ключевые слова: творчество, творческая личность, творческие способности, младшие школьники.

Постановка проблеми. В останні роки гостро позначилася потреба суспільства у вихованні та навчанні творчих людей, які мають нестандартний погляд на проблеми, здатних адекватно і своєчасно реагувати на зміни, які відбуваються в світі. Тому багато дослідників, психологів, соціологів і педагогів як в Україні, так і за кордоном активізували дослідження проблем творчості, креативності та творчого мислення. Дані явища вивчаються з різних позицій: розробляються теорії креативності особистості і програми з розвитку творчого мислення; з'являються спроби розробки понятійного апарату розглянутих концепцій; створюються «портрети» творчої особистості людини; досліджуються творче мислення і творчі здібності.

Питання про фактори розвитку творчого мислення школярів при своїй актуальності і прямого зв'язку з прикладними аспектами психолого-педагогічного процесу все ще залишається слабо вивченим. До теперішнього часу поняття «творче мислення школярів» має вкрай неточне визначення і пов'язується зі сферою здібностей або з узагальненим поняттям креативності. Це ускладнює визначення факторів його розвитку. Крім того, творче мислення вивчається, в основному, на обдарованих дітях, а його властивості виявляються осторонь, тому фактори його розвитку постають в односторонньому вигляді. [1, с. 22]

Звернення до Концепції загальної середньої освіти підтверджує актуальність даної проблеми:

в ній зазначається, що основним змістом педагогічного процесу має стати творчий розвиток учня. Головна мета школи - сприяти розумовому розвитку особистості, розкривати її творчі можливості, забезпечувати різноманітні умови для розквіту індивідуальності дитини з урахуванням її вікових особливостей.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема творчості вивчалася давно. Дослідниками цього важливого питання були: Лук А.Н., Дружинін В.І., Пономарьов Я.А., Теплов Б.М, Маслоу А., Айзенк Г., Торренс Е.Г. та інші. Останніми роками з'явилося багато досліджень, присвячених психології творчості, особливо творчої особистості, виявленню творчої обдарованості. [2, с.24]

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє зробити висновок, що проблемами творчих здібностей почали займатися порівняно недавно в кінці ХІХ - початку ХХ ст. В даний час у світі відомо кілька десятків наукових зарубіжних і вітчизняних концепцій, створених у руслі різних теоретичних і експериментальних напрямів. Творчі здібності як репродуктивний процес досліджували асоціаністи і біхевіористи: А. Вейс, І. Гербарт, Д. Гартлі, Ж. Леб, Т. Рібо, Б. Скіннер, Е. Торндайк.

На думку Д.Богоявленської, головною умовою формування творчо обдарованої особистості на уроках можна вважати навчання дітей нестандартному мисленню, вмінню генерувати оригінальні, незвичайні ідеї, акцентувати увагу на об'єкті дослідження. Лише